

REGIONALE VERSCHILLEN IN HET LEVEN VAN ONGEHUWDE MOEDERS OP HET PLATTELAND IN DE ZUIDELIJKE NEDERLANDEN, 1730-1846*

Regional differences in the lives of unmarried mothers in the countryside in the Southern Netherlands, 1730-1846

This article presents research on the lives of unmarried mothers in the Southern Netherlands during the eighteenth and the beginning of the nineteenth centuries. It compares the consequences of illegitimacy in different socio-economic structures, or social agrosystems. This comparative approach reveals important regional differences and suggests that the social agrosystems and the behaviour of unmarried mothers are strongly linked. The study is based on three indicators that inform us about the social position of unmarried mothers, namely their marriage behaviour, migration and living arrangements. Attention is likewise paid to the profile of unmarried mothers around the time they gave birth as this might have influenced the consequences of the illegitimate childbirth as well.

Tijdens de tweede helft van de achttiende eeuw en in het begin van de negentiende eeuw werd West-Europa gekenmerkt door een opmerkelijke stijging van het aantal onwettig geboren kinderen. In vrijwel alle landen bedroeg de onwettigheidsgraad tegen het jaar 1860 meer dan vijf procent en in sommige landen zelfs meer dan tien procent.¹ Over de achtergronden van dit gegeven is, voornamelijk in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw, veel

* Dit artikel werd eerder als paper gepresenteerd op de Eerste Dag van de Historische Demografie (Gent, 4 december 2008) en op de 4th Flemish-Dutch Conference 'Economy and Society in the Low Countries before 1850' (Leiden, 29-30 januari 2009). Wij danken de deelnemers van beide conferenties, Hilde Bras, Jan Kok, Christa Matthyss, Bart Van de Putte, Eric Vanhaute, de anonieme referenten en de redactieraad van het TSEG voor hun commentaren op een eerdere versie van deze bijdrage.

1. De onwettigheidsgraad of illegiteitsratio omvat het aantal buitenechtelijke geboorten per 100 geboorten; Peter Laslett, 'Introduction: comparing illegitimacy over time and between cultures', in: Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard M. Smith (eds.), *Bastardy and its comparative history* (Londen 1980) 1-68, aldaar 12-29, 46.

historisch onderzoek verricht.² Een van de zaken die daarbij aan het licht kwam, is het belang van regionale variatie. Grote verschillen in onwettigheid konden opgetekend worden tussen zowel stedelijke en rurale gebieden als tussen plattelandsregio's onderling. Zo toonden Jan Kok en Jilles Koster voor Noord-Holland aan dat de onwettigheid in de eerste helft van de negentiende eeuw hoger was in streken met veel losse arbeidsverbanden.³ Deze regio's werden immers gekenmerkt door een grotere armoedekloof en bijgevolg ook door beperktere huwelijkskansen voor de lagere klassen.

De afgelopen decennia is de interesse van historici voor illegitimiteit enigszins afgenomen. Bovendien zijn de aandachtspunten van de huidige onderzoekers veranderd. Zij bestuderen via levensloopanalyses veeleer de oorzaken van onwettigheid op het individuele niveau en gerelateerde onderwerpen zoals de gevolgen van het door het leven gaan als bastaard of als ongehuwde moeder.⁴ Dit artikel sluit aan bij die evolutie. In deze bijdrage willen we namelijk de invloed van het baren van een onwettig kind op de verdere levensloop van de moeder nagaan. In het merendeel van de historische onderzoeken worden ongehuwde moeders en hun bastaardkinderen tot de meest kwetsbare groepen van de maatschappij gerekend. Enkele recente studies hebben die vermeende marginalisering en het stigma dat op ongehuwde moeders berustte, echter in twijfel getrokken. Jan Van Bavel suggereert bijvoorbeeld dat sommige vrouwen doelbewust zwanger raakten om op die manier een huwelijk af te dwingen.⁵

In deze bijdrage wordt de studie van het verdere leven van ongehuwde moeders gecombineerd met de regionaal comparatieve invalshoek die belangrijk bleek bij het onderzoek naar onwettigheid op het meso- en macro-niveau. We stellen ons met andere woorden de vraag op welke manier de

2. Het werk van Edward Shorter speelde daarin een sleutelrol: Edward Shorter, 'Illegitimacy, sexual revolution and social change in modern Europe', *Journal of interdisciplinary history* 2 (1971) 237-272.

3. Jan Kok en Jilles Koster, "In onegt geteeld". Ontwikkeling en regionale verscheidenheid van onwettige geboorten op het platteland en in de kleine steden van Noord-Holland, 1812-1850', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 13 (1987) 272-308, aldaar 288-304.

4. Jan Van Bavel, 'Family control, bridal pregnancy, and illegitimacy – An event history analysis in Leuven, Belgium, 1846-1856', *Social Science History* 25:3 (2001) 449-479; Reto Schumacher, Grazyna Ryzkowska en Olivier Perroux, 'Unwed mothers in the city. Illegitimate fertility in 19th-century Geneva', *History of the family* 12 (2007) 189-202; Tanya Evans, 'Unfortunate objects: London's unmarried mothers in the eighteenth century', *Gender & History* 17 (2005) 127-153; Tanya Evans, *Unfortunate objects. Lone mothers in eighteenth-century London* (New York 2005); Alice Reid e.a., 'Vulnerability among illegitimate children in nineteenth century Scotland', *Annales de Démographie Historique* 111 (2006) 89-113; Guy Brunet en Jean-Luc Pinol, 'Vulnerable and unsteady: life histories and changes of residence of unwed mothers in Lyon at the end of the nineteenth century', *Continuity and change* 25:2 (2010) 263-284.

5. Van Bavel, 'Family control, bridal pregnancy, and illegitimacy', 449-479.

socio-economische context van een streek het verdere leven van ongehuwde moeders beïnvloedde. Het onderzoek van Martine Segalen met betrekking tot het Franse platteland suggereert bijvoorbeeld dat in gebieden waar de socio-economische kloof groot was, mannen een grotere sociale druk voelden om af te zien van een huwelijk met een ongehuwde moeder.⁶ In dit artikel gaan we na of dergelijke regionale verschillen op het vlak van huwelijksgedrag en andere demografische gebeurtenissen ook gelden voor de Zuidelijke Nederlanden tijdens een periode waarin de onwettigheidsgraad zich vermenigvuldigde, meer bepaald de achttiende en het begin van de negentiende eeuw.⁷ Om de regionale invloeden in kaart te brengen, worden de levenslopen van ongehuwde moeders uit vijf rurale gebieden met elkaar vergeleken: de Antwerpse Voorkempen, het Brugse Vrije (met een onderscheid tussen de zand- en polderregio), het Kortrijkse platteland en het Meetjesland. De vergelijking is gebaseerd op het ‘sociaal agrosysteem’ van dat gebied, een begrip dat de complexiteit van op elkaar inwerkende socio-economische factoren samenvat.

Om de levenslopen van ongehuwde moeders te reconstrueren, werd gebruik gemaakt van enkele van de meest gebruikte bronnen in het historisch demografisch onderzoek: parochieregisters (periode voor 1796), registers van de burgerlijke stand (periode na 1796) en volkstellingen (1748, 1796, 1815 en 1846). De combinatie van de informatie uit deze bronnen laat namelijk toe om diverse aspecten van die levenslopen te reconstrueren, maar een volledig overzicht geven is voor de vroegmoderne periode een onmogelijke opdracht.⁸ Het onderzoeksmateriaal bestaat uit de gegevens van ruim 1500 ongehuwde vrouwen die tussen 1730 en 1846 een onwettig kind op de wereld zetten in de vijf genoemde plattelandsregio’s. Zij werden geselecteerd op basis van de doop- of geboorteakte van hun kind waarin uitdrukkelijk vermeld stond dat het om een onwettig kind ging. Bij elke fase die zich in het leven van deze ongehuwde moeders voltrok (zoals huwelijk en migratie) is er echter een *fall out* in de beschikbare gegevens omdat een deel van de vrouwen niet in elke bron getraceerd kon worden. Bijgevolg is het aantal vrouwen waarop de hier gepresenteerde gegevens betrekking hebben, fluctuerend van aard.

6. Martine Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne* (Parijs 1980) 26-28.

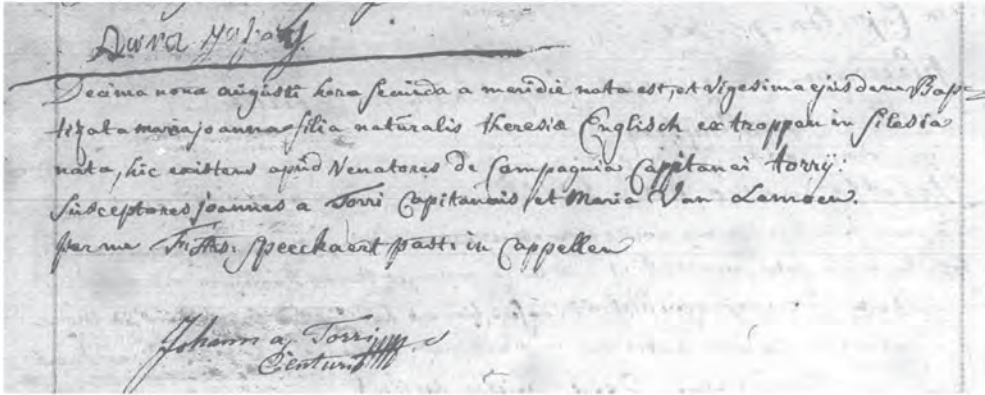
7. In de Zuidelijke Nederlanden verdrievoudigde tussen 1770 en 1820 het percentage kinderen verwekt buiten een huwelijk. Het aandeel daarvan dat ook buiten het huwelijk geboren werd, steeg eveneens. Chris Vandenbroeke, *Vrijen en trouwen van de middeleeuwen tot heden* (Brussel en Amsterdam 1986) 202-204.

8. Zo zijn de bevolkingsregisters waarin migratiebewegingen worden geregistreerd en het mogelijk maken om mensen te volgen gedurende hun volledige levensloop, pas beschikbaar vanaf 1846. Voor de vroegmoderne periode is het dus vrij moeilijk om een persoon terug te vinden die naar een andere plaats verhuisde omdat in de oorspronkelijke plaats daarover niets werd aangegeven.

Bovendien is het materiaal dat hier gepresenteerd wordt een bundeling van verschillende onderzoeken, een gegeven dat noodgedwongen enkele beperkingen met zich meebrengt.⁹ Ten eerste werd niet voor iedere regio dezelfde onderzoeksperiode gehanteerd. Zo start de dataverzameling voor de meeste streken in het jaar 1780, maar hebben de gegevens over het Brugse Vrije betrekking op de jaren tussen 1730 en 1760. Hoewel dit onderzoek zich concentreert op de regionale en niet zozeer op de chronologische diversiteit, wordt de nodige aandacht besteed aan eventuele verschillen inzake chronologie. Ten tweede is het zo dat bij de dataverzameling niet alle factoren die een invloed konden hebben in het verdere leven van ongehuwde moeders werden opgenomen. Zo is bijvoorbeeld een meer gedifferentieerde analyse mogelijk waarin bijvoorbeeld rekening wordt gehouden met de sterfte van het onwetig kind. In het geval van overlijden van het kind speelde alleen het stigma mogelijk nog een rol in de levensloop van de moeder, en niet de aanwezigheid van het kind. Ten slotte zijn de bestudeerde deelaspecten niet identiek in de verschillende onderzoeken. Het migratieaspect werd bijvoorbeeld niet in ieder onderzoek opgenomen. Om die reden wordt per deelfacet duidelijk gemaakt over welk percentage van de oorspronkelijke onderzoeksgroep het gaat. Op diezelfde manier wordt per aspect de gebruikte bron en methode ook steeds beschreven in het voetnotenapparaat.

Dit artikel bestaat uit vier paragrafen. De eerste is inleidend van aard en gaat in op de beschrijving van het comparatief kader en de verschillende onderzoeksregio's. Vervolgens wordt aandacht besteed aan het profiel van de ongehuwde moeders. Indien de invloed van het ongehuwd moederschap op de huwelijkskansen moet gemeten worden, is het immers nodig om inzicht te krijgen in het profiel van deze vrouwen voor zij ongehuwd moeder wer-

9. Deze gegevens werden verzameld in het kader van vier licentiaatsverhandelingen afgeleverd aan de Universiteit Gent, vakgroep Nieuwe Geschiedenis. Deze verhandelingen over de levenslopen van ongehuwde moeders werden met gelijkaardige bronnen en volgens dezelfde aanpak en indeling samengesteld onder begeleiding van Isabelle Devos: Astrid Van den Driessche, *Ongehuwde moeders in het Meetjesland (1750-1850)* (Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 2002); Katlijn Vanhulle, *Alleenstaande moeders in het Brugse Vrije, 1730-1760* (Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 2007); Saartje Vercruyssen, *Ongehuwde moeders in de regio Kortrijk eind achttiende eeuw* (Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 2006); Birgit Verleysen, *Ongehuwde moeders in de regio het Antwerpse eind 18e eeuw* (Licentiaatsverhandeling Universiteit Gent 2006). Per vermelde regio werden enkele plaatsen bestudeerd. Voor het Meetjesland werden 937 vrouwen uit Aalter, Bellem, Eeklo, Evergem, Lotenhulle, Lovendegem, Poeke, Vinderhoute, Waarschoot, Wachtebeke en Zomergem bestudeerd. Het Brugse Vrije omvat 91 vrouwen uit Aatrijke, Ichtegem en Lichtervelde voor de zandregio en uit Houthave, Klemskerke, Meetkerke, Stalhille en Westkapelle voor de polderregio. Voor het Kortrijkse platteland betreft dit 145 vrouwen uit Aalbeke, Bellegem, Kooigem en Lauwe. De Antwerpse Voorkempen ten slotte omvat 375 vrouwen uit de gemeenten Ekeren, Kalmthout, Kapellen, 's-Gravenwezel, Schilde, Schoten, Wijnegem en Wuustwezel.

Afb. 1 Doopakte onwettig kind, Kapellen, 1791. Bron: Rijksarchief Beveren, Parochieregisters Kapellen, doopakte Maria Joanna English, 17 augustus 1791, microfilm 319077.

den. Behoorden zij tot een marginale subgroep waarvan de huwelijkskansen al beschadigd waren of verschilden zij weinig van andere vrouwen? Na het profiel wordt ingegaan op de huishoudstructuur en de migratie van deze vrouwen. Deze aspecten zijn belangrijk omdat ze informatie verschaffen over mogelijke sociale netwerken waarop zij konden terugvallen. Ten slotte wordt het huwelijksgedrag van de ongehuwde moeders bestudeerd. Daarin komt de huwelijksgraad aan bod, alsook het interval tussen geboorte en huwelijk en de keuze van de partner. In het restrictieve huwelijksklimaat kenmerkend voor deze periode was het immers niet onaannemelijk dat vrouwen met een beschadigde reputatie moeilijk toegang kregen tot de huwelijksmarkt. Om die reden zijn de huwelijkskansen en partnerkeuze van ongehuwde moeders uiterst interessant als indicator van sociale uitsluiting.

Het comparatief kader: sociale agrosystemen

Michael Mitterauer stelde reeds in het begin van de jaren 1980 een verklaringsmodel op om de regionale verschillen in onwettigheid binnen Europa te verklaren. Hierbij hield hij zowel rekening met culturele factoren (zoals religie) als met de organisatie van arbeid (meer specifiek de al dan niet hoge mobiliteit van dienstbodes en losse arbeiders), erfenispraktijken en huishoudstructuren (kernfamilies tegenover uitgebreide en samengestelde huishoudens) en de verkeringsgewoonten van jongvolwassenen.¹⁰ Hoewel in deze studie niet de onwettigheidsgraad, maar de invloed ervan op het leven

10. Michael Mitterauer, *Ledige Mütter: Zur Geschichte illegitimer Geburten in Europa* (München 1983).

van de betrokken moeders wordt onderzocht, wordt dit model als uitgangspunt genomen. Deze factoren kunnen immers ook een invloed gehad hebben op het toekomstperspectief van de ongehuwde moeder. Aangezien de geselecteerde onderzoeksregio's gekenmerkt werden door gelijkaardige culturele factoren, erfenis- en verkeringspraktijken, willen we in dit artikel in het bijzonder aandacht schenken aan de regionale verschillen op het vlak van arbeidsorganisatie en gezinsvorming.

De vijf onderzoeksregio's zijn dan ook ingedeeld op basis van hun 'sociaal agrosysteem'. Het begrip 'agrosysteem' waarbij een relatie wordt gelegd tussen de structuur van het landbouwbedrijf en de omgevingsfactoren, ontstond in de jaren 1980. Met dit begrip incorporeerden agronomen twee wetenschappelijke ontwikkelingen: enerzijds de interpretatie van landbouwbedrijven als georganiseerde beslissingsunits en anderzijds het holistische concept van 'systemen' waarmee biologen en fysici verschillende met elkaar en met hun omgeving interacterende componenten als een geheel beschouwden. Erik Thoen bekritiseerde de exclusieve focus van de agronomen op de technische productiemethoden, en breidde het concept uit tot 'sociaal agrosysteem' en de manier waarop mensen met elkaar binnen een agrarisch gebied samenleven.¹¹ Het concept definieert de structuur van een welbepaalde rurale samenleving vanuit de sociale relaties waarop het regio-specifieke reproductiesysteem gebaseerd is, en waarbij de inkomensstrategieën en arbeidsrelaties van de inwoners centraal staan. Het benadrukt dus de wisselwerking tussen de verschillende componenten van de rurale samenleving (bodestructuur, bedrijfsomvang, productiesysteem, sociale eigendomsrelaties, arbeidsorganisatie enzovoort). Belangrijk voor ons onderzoek is dat Thoen dit ook uitbreidde tot sociaal-demografische kenmerken zoals huishoudstructuren, huwelijkspatronen en migratie.

De vijf rurale regio's uit dit onderzoek kunnen in drie sociale agrosystemen opgedeeld worden. Het eerste type omvat de gebieden waarin grote pachtbedrijven domineerden met een overwegend marktgerichte structuur. Tot dit type dat als een commerciële bedrijfseconomie (CBE) kan worden omschreven, behoren de polderregio van het Brugse Vrije en het westelijk deel van de Antwerpse plattelandregio (de Voorkempen), vruchtbare gebieden waar grote en middelgrote landbouwbedrijven met zowel akkerbouw als veeteelt overheersend waren. Voor de meerderheid van de bevolking waren de arbeidsmogelijkheden in deze agrarisch welvarende streken evenwel beperkt tot loonarbeid en dienstbodeschap in de commerciële landbouwbedrijven.

11. Erik Thoen, "Social agrosystems' as an economic concept to explain regional differences. An essay taking the former county of Flanders as an example (Middle Ages-19th century)", in: Bas J.P. van Bavel en Peter Hoppenbrouwers (eds.), *Landholding and land transfer in the North Sea Area (late Middle Ages - 19th century)* (Turnhout 2004) 47-66, aldaar 52-62.

Bijgevolg werden deze gebieden gekenmerkt door een grote sociale polarisatie. Door de beperkte mogelijkheden werd er veel gemigreerd: jonge mensen trokken bijvoorbeeld geregeld naar andere dorpen op zoek naar werk. Vrouwen hadden het er buitengewoon moeilijk omdat de grote boerderijen vooral mannelijke arbeidskrachten vereisten. Het demografisch gedrag werd hierdoor beïnvloed: zo was er minder plaats voor alleenstaande vrouwen waardoor ze sneller in het huwelijksbootje stapten of noodgedwongen dienden te migreren.¹²

De proto-industriële regio's, in casu de zandstreek van het Brugse Vrije en de Kortrijkse regio, vormen het tweede sociaal agrosysteem. Het waren dichtbevolkte regio's die deel uitmaakten van een gebied waar de rurale textielnijverheid tijdens de achttiende eeuw een maximale expansie kende. Hier is eerder sprake van een commerciële overlevingseconomie (co \exists). Door de bodemarmoede en de bevolkingsdichtheid waren de commerciële mogelijkheden van de agrarische sector beperkt in deze gebieden. De bedrijfsstructuur bestond dan ook overwegend uit kleine bedrijven die weliswaar markt-betrokken waren, maar in de eerste plaats gericht waren op het overleven van het eigen huishouden. Een aanvullend (en noodzakelijk extra) inkomen vonden de keuterboeren in de linnenindustrie, een vorm van huisnijverheid die ook voor (alleenstaande) vrouwen heel wat arbeidsmogelijkheden bood. In het begin van de negentiende eeuw belandde deze sector evenwel in een diepe crisis, met als gevolg een snelle verpaupering van de bevolking en een restrictiever huwelijkspatroon.¹³

Naast de twee besproken agrosystemen wordt in dit artikel nog een tussenzone besproken, namelijk (het zuidelijk deel van) het Meetjesland, een streek die kenmerken van de beide systemen combineerde. In het Meetjesland waren er zowel grote commercieel georiënteerde landbouwbedrijven als keuterboerderijen gevestigd. Bovendien werden de activiteiten in de landbouwsector door de meeste inwoners van deze streek gecombineerd met werkzaamheden in de huisnijverheid.

Uit de typering van de verschillende sociale agrosystemen kan alvast afgeleid worden dat het gebruik van dit concept relevante informatie kan opleveren over de invloed van structurele factoren op het leven van ongehuwde moeders. Zoals eerder reeds vermeld, komen niet alle vijf regio's bij elk bestudeerd facet uit het leven van de ongehuwde moeders aan bod. Wel is het

12. Nele Zwaenepoel, *Het Brugse Vrije anno 1748: socio-demografische analyse van een rurale samenleving medio achttiende eeuw* (Licentiaatsverhandeling Geschiedenis Universiteit Gent 2005); Eric Vanhoute, *Heiboeren: bevolking, arbeid en inkomen in de 19de eeuwse Kempen* (Brussel 1992).

13. Chris Vandebroek, 'Mutations économiques et sociales en Flandre au cours de la phase proto-industrielle 1650-1850', *Revue du Nord* 63 (1981) 73-94; Nele Zwaenepoel, *Het Brugse Vrije anno 1748*.

mogelijk telkens de drie verschillende agrosystemen in de vergelijking op te nemen.

Het profiel van de ongehuwde moeder

Alvorens de invloed van het ongehuwd moederschap op het verdere leven in de diverse regio's na te gaan, is het noodzakelijk om inzicht te hebben in het profiel van de vrouwen voor of op het moment dat zij ongehuwd moeder werden. Om te begrijpen welke factoren een rol speelden in hun toekomstperspectief, moeten we immers nagaan of deze vrouwen zich voordien (al) in een kwetsbare positie bevonden. We onderzoeken dit mogelijk verhoogd risico aan de hand van drie kenmerken: leeftijd, beroep en het aantal moeders met meer dan één bastaard.

Volgens de Engelse historicus Peter Laslett kon namelijk een groot deel van de onwettigheid verklaard worden door de aanwezigheid van een marginale groep in de maatschappij: de *bastardy-prone subsociety*. Het ging om vrouwen die in hetzelfde dorp leefden en familiale connecties hadden. Veel van deze vrouwen waren zogenaamde *repeaters* en baarden meer dan één onwettig kind. Aan de basis van hun gedrag lag een afwijkende, losbandige seksuele moraal. De Vlaamse gegevens suggereren inderdaad het bestaan van dergelijke onwettige 'dynastieën'. Conform de theorie van Laslett waren er in een kleine tien procent verwantschapsbanden tussen de onwettige moeders.¹⁴ Dit kon gaan om een zus, moeder of kind. Wanneer de ongehuwde moeder eveneens een onwettig kind was, stond dit vaak zelfs nadrukkelijk vermeld in de geboorteakte van haar eigen onwettig kind. Daarnaast vervulden de ongehuwde moeders vaak de rol van doopmeter of getuige bij de geboorte van een andere bastaard, en kinderen van bastarden huwden vaak zelf met natuurlijke kinderen. Laslett verwijst in dergelijke gevallen naar de invloed die de omgeving waarin het kind opgroeide, had op de latere levensloop. Doordat het kind dergelijke voorbeelden rondom zich had, konden deviante seksuele patronen op andere familieleden en volgende generaties worden overgedragen en ontstond er een zekere vorm van continuïteit.¹⁵

De Amerikaanse historicus George Alter stelde eveneens een zekere continuïteit vast in de families met onwettige kinderen. Hij verklaarde dit feno-

14. Volledig uitsluitel hierover bieden is evenwel onmogelijk. Zo laten de bronnen niet toe om alle familiale banden tussen de vrouwen te achterhalen.

15. Laslett, 'The bastardy prone sub-society', in: Laslett, Oosterveen en Smith (eds.), *Bastardy*, 217-246, aldaar 217-223. Zie ook Steven King, 'The bastardy prone-sub society again: bastards and their fathers and mothers in Lancashire, Wiltshire, and Somerset, 1800-1840', in: Alys Levene, Thomas Nutt en Samantha Williams (eds.), *Illegitimacy in Britain, 1700-1920* (Basingstoke 2005) 66-85.

N° 50
Du 5 novembre

L'an mil huit cent Douze, le cinq novembre à
 Dix heures avant midi, pardevant ~~ceux~~ Jean Jean
 authentique procureur officier de l'état civil de la Commune
 de Wuzel, orsel, canton de Brecht, circondus seuents
 D'ours, Département Des Deux-mathias, etc.
 Comparu mathias fischer, age de quarante huit ans
 journalier domicilié en cette commune, hennepin
 aelterbroeck, le quel nous a déclaré que ce jour du
 le cinq novembre à deux et demie heures du matin
 sa fille helene fischer, age de vingt deux ans
 accouchée sous la maison de son prédect Père d'un
 enfant du sexe masculin, qu'il nous présente et au
 quel il déclare des Doux le prenom & nom de
 Guillaume Fischer.

Les Dits Declorations & presentation faite
 en presence de Simon Van den Eyden, age de
 cinquante ans journalier, et d'augustin Des Brie
 age de quarante deux ans, cordeliers tous deux
 domiciliés en cette Commune, voisins du prédect
 mathias fischer, tous quels présumés, a pres par
 tice faite du present, l'ont signé avec moi
 La minute, Excepté les prédect mathias fischer
 et Simon Van den Eyden, qui ont déclaré ne
 savoir écrire, a cause d'ignorance.

C. De Brie J. authentique

Afb. 2 Geboorteakte onwettig kind uit de onwettige 'dynastie' Vissers, Wuustwezel, 1812.
 Bron: Rijksarchief Beveren, Registers van de Burgerlijke Stand Wuustwezel, Geboorteakte
 Guillaume Vissers, 5 november 1812, microfilm 604 487, akte nr. 50.

meen echter niet door het bestaan van een *bastardy-prone subsociety*, maar zag het eerder als gevolg van een (ongewild) slechte reputatie. Dit hield in dat bepaalde vrouwen door hun associatie met personen die een afwijkend seksueel gedrag vertoonden, sneller verlaten werden door mannen en op die manier eveneens in een kwetsbare positie terechtkwamen.¹⁶ Uit het onderzoek voor het Vlaamse platteland blijkt alvast dat niet alle ongehuwde moeders in een dergelijk netwerk thuishoorden. *Repeaters* troffen we zelfs slechts in beperkte mate aan, en dit in alle agrosystemen. In de Antwerpse Voorkempen kreeg amper vijf procent van alle ongehuwde moeders meer dan één bastaard, in het Meetjesland was dit een kleine acht procent.¹⁷ In het Brugse Vrije – zowel in de polders als in de zandstreek – was hun aandeel enigszins hoger, circa twaalf procent. Hun aantal en vruchtbaarheid waren niettemin onvoldoende om de omvang en de stijging van de onwettigheid tijdens het einde van de achttiende eeuw te kunnen verklaren. Het grootste deel van de onwettige kinderen werd verwekt door *singletons*, en in relaties waarbij hoogstwaarschijnlijk een huwelijk werd geambieerd en dus de voorgeschreven moraal werd gevolgd.

Naast de rol van de *bastardy-prone subsociety*, benadrukte Laslett ook de kwetsbaarheid van het beroep van de ongehuwde moeders: vooral dienstmeiden liepen volgens hem grote kans om ongewenst zwanger te worden.¹⁸ Het beroep van dienstmeid wordt in de literatuur inderdaad vaak met illegitimiteit geassocieerd. Er waren immers specifieke factoren die dienstmeiden kwetsbaarder maakten dan andere vrouwen: zo werden ze vaker blootgesteld aan seksueel misbruik door de werkgever, en gaven de benepen ruimtes waarin de meiden en knechten vaak samen sliepen veel gelegenheid tot promiscue gedrag. Recent levenslooponderzoek met betrekking tot illegitimiteit in Genève heeft evenwel aangetoond dat dienstmeiden een nauwelijks verhoogd risico liepen op het baren van een onwettig kind.¹⁹

16. George Alter, *Family and the female life course. The women of Verviers, Belgium 1840-1880* (Madison 1988) 112-139, aldaar 118.

17. Deze aandelen zijn vergelijkbaar met die van het platteland rond Kamerijk in het noorden van Frankrijk waar *repeaters* ongeveer zes procent van het totaal aantal ongehuwde moeders vertegenwoordigden, maar weliswaar beduidend lager dan de percentages (gaande van 11 tot bijna 25 procent) die Oosterveen et al. en David Levine optekenden voor enkele Engelse dorpen aan het einde van de achttiende eeuw. Véronique Demars-Sion, *Femmes séduites et abandonnées au 18e siècle. L'exemple du Cambresis* (Ester 1991); Karla Oosterveen, Richard M. Smith and Susan Stewart, 'Family reconstitution and the study of bastardy: evidence from certain English parishes', in: Laslett, Oosterveen en Smith (eds.), *Bastardy*, 86-140, aldaar 87; David Levine, *Family formation in an age of nascent capitalism* (New York, San Francisco en Londen 1977) 138.

18. Laslett, 'Introduction', 56.

19. Schumacher, Ryczkowska en Perroux, 'Unwed mothers in the city', 200-201.

In de Zuidelijke Nederlanden waren de meeste van de ongehuwde moeders tewerkgesteld als dienstmeid, dagloonster of spinster (zie tabel 1). Deze diversiteit wordt hoofdzakelijk bepaald door de algemene beroepsstructuur van de betreffende gebieden. Uit de tabel blijkt bijvoorbeeld dat in gebieden waar de huisnijverheid voor aanvullende tewerkstellingsmogelijkheden instond zoals het Kortrijkse en het Meetjesland, de ongehuwde moeders in de textielsector werkten. In de commerciële bedrijfsregio's waar de huisnijverheid minder verspreid was, waren de ongehuwde moeders vooral actief in losse arbeidsvormen: in het Antwerpse werkten de ongehuwde moeders vooral als dienstmeid of dagloonster. De beroepsmogelijkheden van ongehuwde moeders waren dus afhankelijk van het sociale agrosysteem van de regio waarin ze leefden, net zoals dit het geval was voor andere vrouwen.²⁰

TABEL 1 *Beroep van de ongehuwde moeder bij geboorte van het onwettig kind (%)*

	1. Commerciële bedrijfsconomie	2. Commerciële overlevingseconomie	3. Gemengde zone
	<i>Voorkempen 1780-1815</i>	<i>Kortrijkse 1785-1815</i>	<i>Meetjesland 1830-1846</i>
I. Landbouw	6,2%	2,7%	2,4%
II. Losse arbeid	48,7	4,1	11,5
Dienstmeid	28,7	1,4	4,6
Dagloonster	13,0	2,7	2,5
Andere	7,0	0,0	4,4
III. Ambachten	2,9	44,5	73,7
Textielsector	1,3	43,2	68,6
Kledingsector	1,3	0,7	4,7
Andere	0,3	0,7	0,3
IV. Handelaar-Transport	0,8	0,7	1,1
V. Niet-productieven	0,8	2,1	0,8
VI. Niet in bron vermeld	40,8	45,9	10,6

20. Het beroep van de moeder werd meestal gebaseerd op de vermelding daarvan in de geboorteakte van het kind. Dit betekent dat voor de periode voor 1796 weinig beroepen werden teruggevonden aangezien de parochieregisters slechts zeer uitzonderlijk informatie hieromtrent bevatten. In enkele gevallen werd een dergelijk tekort gecompenseerd door een vermelding teruggevonden in de volkstelling. Voor het Brugse Vrije (1730-1760) waren de beroepsgegevens in de parochieregisters en volkstelling van 1748 evenwel nog te beperkt om de beroepen in de vergelijking op te nemen.

De beroepen zijn ingedeeld op basis van de sectoriële verdeling die door Jos De Belder e.a. werd opgesteld voor de analyse van de plattelandsbevolking in de telling van 1796. Jos De Belder e.a., *Arbeid en tewerkstelling in Oost-Vlaanderen in het Ancien Régime. Een socio-professionele en demografische analyse. Werkdocumenten* (Gent 1983).

TABEL 2 *Leeftijd van de ongehuwde moeder bij de geboorte*

Regio		Gemiddelde	Mediaan	N
1. <i>Commerciële Bedrijfseconomie</i>				
Brugse Vrije (polderstreek)	1730-1760	27,8 jaar	27 jaar	36
Voorkempen	1780-1799	25,2	24	55
	1800-1815	25,7	24	222
2. <i>Commerciële Overlevingseconomie</i>				
Brugse Vrije (zandstreek)	1730-1760	26,1	25	40
Kortrijkse regio	1780-1799	27,4	27	29
	1800-1815	25,9	25	66
3. <i>Gemengde zone</i>				
Meetjesland	1780-1796	26,8	25	134
	1830-1846	26,3	25	637

De verhoogde kwetsbaarheid kan ook verband houden met de leeftijd waarop de moeder haar bastaardkind had. Van de buitenechtelijke kinderen weten we in ongeveer drie vierde van de gevallen hoe oud de moeder was op het ogenblik van de geboorte.²¹ Afhankelijk van de streek en tijd fluctueerde de gemiddelde leeftijd van de ongehuwde moeder tussen 25,2 en 27,8 jaar (tabel 2). Echt jonge ongehuwde moeders waren uitzonderlijk. De meeste gemiddelden schommelen rond de 26 jaar, wat betekent dat de meeste moeders op huwbare leeftijd waren. De seksuele omgang tussen niet-gehuwden was wellicht een aanvaard nevenverschijnsel van de lange periode die besloten lag tussen de puberteit en het huwelijk. Volgens Chris Vandenbroeke waren ongehuwde moeders meestal misleide meisjes die op belofte van een huwelijk akkoord gegaan waren met de seksuele wensen van hun partners en vervolgens in de steek gelaten waren.²² Jan Van Bavel suggereerde daarentegen dat vrouwen zelf ook actieve actoren waren in het leggen van seksuele contacten. Dat geldt volgens hem zeker voor meisjes die het ouderlijk nest vroegtijdig wensten te verlaten. Een zwangerschap was immers de enige manier om een huwelijk te forceren vóór de gangbare huwelijksleeftijd.²³

21. Het percentage schommelt tussen bijna 66 procent van alle onwettige geboorten in de streek rond Kortrijk, 74 procent in de Voorkempen, 82 procent in het Meetjesland en 84 procent in het Brugse Vrije. In de registers van de burgerlijke stand werd de leeftijd of de geboortedatum van de moeder meestal vermeld op de geboorteakte van het kind, voor de jaren vóór 1796 werd op basis van de klappers op de parochieregisters telkens gepoogd om de geboorteakte van de moeder te traceren.

22. Chris Vandenbroeke, 'Het seksueel gedrag der jongeren in Vlaanderen sinds de late 16de eeuw', *Bijdragen tot de geschiedenis* 62 (1979) 193-230, aldaar 201-204.

23. Van Bavel, 'Family control, bridal pregnancy, and illegitimacy', 449-479, aldaar 466-467 en 473.

Sommige jonge vrouwen slaagden erin een dergelijk huwelijk te forceren, anderen niet.

De regionale verschillen in de leeftijd van de ongehuwde moeders wijzen op een verband met het sociaal agrosysteem. Zo lag de leeftijd van de ongehuwde moeders lager in het Antwerpse dan in de gemengde regio en die met een commerciële overlevingseconomie, een verschil dat ook terug te vinden is bij de gemiddelde huwelijksleeftijden van andere vrouwen. Het huwelijkspatroon in de proto-industriële regio's was immers een stuk restrictiever dan in de commerciële landbouwstreken.²⁴

Dat is althans wat geldt voor het einde van de achttiende eeuw. Halverwege de achttiende eeuw geldt evenwel het omgekeerde verband. En later, rond de eeuwwisseling, werden de ongehuwde moeders steeds jonger, een evolutie die vooral aantoonbaar is in de Kortrijkse regio. Tegen het begin van de negentiende eeuw verschilde de leeftijd van ongehuwde moeders in de verschillende agrosystemen nog nauwelijks. Wellicht kan de verlaging van de leeftijd verklaard worden door de groeiende verarming van de bevolking ten gevolge van de ineenstorting van de proto-industrie in het begin van de negentiende eeuw. Enerzijds is het mogelijk dat arme vrouwen meer risico's namen in hun vrijages om ondanks het restrictieve huwelijkspatroon alsnog te kunnen huwen.²⁵ Anderzijds is het ook aannemelijk dat het restrictieve huwelijkspatroon impliceerde dat de seksuele permissiviteit groter was.

Voor het midden van de achttiende eeuw zijn vooral de waarden voor de Brugse polders uitzonderlijk hoog: de ongehuwde moeders waren er in de regel één tot twee jaar ouder dan in de zandregio op hetzelfde moment. Ook de natuurlijke vaders die expliciet werden vermeld in de geboorte- of huwelijksakte waren in de poldergemeenten een stuk ouder (zie verder).²⁶ Dit is enigszins verrassend gezien het minder restrictieve huwelijkspatroon aldaar.²⁷ Deze paradox kan mogelijk gedeeltelijk verklaard worden door de

24. In het Antwerpse dorp Kalmthout bijvoorbeeld huwden landbouwersvrouwen in het begin van de negentiende eeuw gemiddeld 3,7 jaar vroeger dan landbouwersvrouwen in het Vlaamse Rumbekke en 2,6 jaar vroeger dan de vrouwen van Rumbekke textielarbeiders. Dit weerspiegelt zich eveneens in de waarden van het definitief celibaat onder de vrouwelijke bevolking dat zo'n zeven procent bedroeg in Kalmthout in het eerste kwart van de negentiende eeuw en negentien procent in Rumbekke in de eerste helft van de negentiende eeuw. Chris Vandenbroeke, 'Karakteristieken van het huwelijks- en voortplantingspatroon. Vlaanderen en Brabant, 17de-19de eeuw', in: Isabelle Devos en Thijs Lambrecht (eds.), *Bevolking, voeding en levensstandaard in het verleden. Verzamelde studies van Prof. Dr. Chris Vandenbroeke* (Gent 2004) 249-289, aldaar 262-263. Oorspronkelijke uitgave: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 2 (1976) 107-145.

25. Vandenbroeke, 'Het seksueel gedrag', 211; Isabelle Devos, 'Marriage and economic conditions since 1700: the Belgian case', in: Isabelle Devos en Liam Kennedy (eds.), *Marriage and Rural Economy. Western Europe since 1400* (Turnhout 1999) 101-132, aldaar 118.

26. Vanhulle, *Alleenstaande moeders*, 107-108.

27. Zwaenepoel, *Het Brugse Vrije anno 1748*, 39-41.

theorie van de dubbele moraal. Eens zwanger liep een oudere vrouw volgens George Alter een veel hogere kans om een ongehuwde moeder te worden dan een jonge vrouw. Oudere vrouwen hadden namelijk minder kans op een herstellend huwelijk doordat hun *bargaining power* op de huwelijksmarkt veel lager lag. Relatief gezien werden er dan ook meer zwangere vrouwen die boven de 35 jaar waren, in de steek gelaten. Zo zouden vooral de oudere vrouwen uit de polders, die ondanks het licht intensievere huwelijkspatroon er niet in geslaagd waren te huwen, meer vatbaar zijn voor het ongehuwd moederschap. Aangezien de bestaansmogelijkheden voor ongehuwde vrouwen in deze regio beperkt waren, namen zij grotere risico's om alsnog een huwelijk aan te kunnen gaan. Op die wijze gingen ze sneller over tot voorhuwelijksse seks na een huwelijksbelofte. De reden waarom zij er niet in geslaagd waren te huwen, had mogelijk te maken met de sterfte van één van hun ouders, en dan vooral van hun vader. Zo bleken meer ongehuwde moeders in de Brugse polders dan in de zandregio hun vader verloren te hebben.²⁸

George Alter en Alain Lottin onderkenden dit fenomeen al in hun studie naar de ongehuwde moeders in respectievelijk Verviers en Rijsel. Alter vergeleek de samenstelling van de huishoudens van ongehuwde moeders en diegenen die huwden zonder zwanger te zijn. Hieruit bleek dat de ongehuwde moeders werkelijk een nadeel hadden: ze bleken in grotere mate een of beide ouders verloren te hebben, en vooral de sterfte van de vader bleek een doorslaggevende rol te spelen.²⁹ Lottin benadrukte vooral de psychologische gevolgen van dat overlijden. De dochters zouden zich gemakkelijker emanciperen zonder de aanwezigheid van de vaderlijke autoriteit, maar belangrijker was dat verleiders de vrouwen zonder vader als een gemakkelijke prooi beschouwden. De vader kon immers geen druk meer uitoefenen tot een herstel van de eer door een huwelijk te forceren.³⁰

Gevolgen van het ongehuwd moederschap: sociale isolatie?

Gezien de precare positie van de ongehuwde moeders was het belangrijk om te kunnen terugvallen op een sociaal netwerk. Tanya Evans toonde voor het achttiende-eeuwse Londen aan dat ongehuwde moeders beroep konden doen op talrijke vormen van informele ondersteuning van familie, vrienden en werkgevers.³¹ Op basis van onze bronnen is het niet mogelijk om alle soci-

28. Vanhulle, *Alleenstaande moeders*, 88-89.

29. Alter, *Family and the female life course*, 127-129.

30. Alain Lottin, 'Naissances illégitimes et filles-mères à Lille au xviiie siècle', *Revue d'histoire moderne et contemporaine* 17 (1970) 278-322, aldaar 305-309.

31. Evans, *Unfortunate objects. Lone mothers*, 203-207; Evans, 'Unfortunate objects. London's unmarried mothers', 127-153.

ale netwerken van ongehuwde moeders te reconstrueren, maar ze laten wel toe om aan de hand van hun migratiepatronen en samenlevingsverbanden inzicht te krijgen in de mate waarin deze moeders sociaal geïsoleerd waren.

Migratie

Sommige historici waaronder Rachel Fuchs en Leslie Page Moch brachten migratie in verband met het ongehuwd moederschap en de stigmatisering die hiermee samenhangt.³² Dave Postles toonde met betrekking tot het vroegmoderne Engeland aan dat ongehuwde zwangere vrouwen gedwongen werden hun geboortedorp te verlaten.³³ Ze konden daartoe verplicht zijn door de kerkelijke of wereldlijke autoriteiten, maar evenzeer door hun familie die op die manier de schande van onwettigheid probeerde te vermijden. Ook Chris Vandenbroeke haalde aan dat zwangere plattelandsmeisjes vaak de anonimiteit van de stad opzochten.³⁴ Van een quasi systematische verwijdering uit de eigen gemeenschap zoals dat het geval was in Engeland is in de Zuidelijke Nederlanden echter weinig bewijs terug te vinden. Met uitzondering van de Brugse polders bevielen de meeste ongehuwde moeders namelijk in hun eigen geboortedorp (tabel 3).³⁵ In de regio's met een overlevingseconomie kwam zelfs nauwelijks een vijfde van de ongehuwde moeders uit een ander dorp. De meerderheid van die migranten was bovendien afkomstig uit een dorp uit de nabije omgeving.³⁶ In de Brugse polders bevielen meer ongehuwde vrouwen in een ander dorp, maar het merendeel deed dit wel in een gemeente aangrenzend of op minder dan tien kilometer van de plaats waar zij was geboren.³⁷ Dit toont alvast aan dat de ongehuwde moeders die ervoor kozen om hun kind op het platteland te baren, dit meestal in de vertrouwde omgeving deden, en bijgevolg wellicht enige steun van hun familie of kennissen kregen. Van een stigmatisering lijkt dus niet echt sprake te zijn.

32. Rachel Fuchs en Leslie Page Moch, 'Pregnant, single and far from home: migrant women in nineteenth-century Paris', *American Historical Review* 95 (1990) 1007-1031.

33. Dave Postles, 'Surviving lone motherhood in early modern England', *Seventeenth Century* 21 (2006) 160-183.

34. Vandenbroeke, *Vrijen en trouwen*, 210.

35. De geboorteplaats van de ongehuwde moeder kon op basis van de geboorteakten van het onwettig kind en van de moeder vastgesteld worden. Dit was mogelijk voor 62 procent van de moeders uit het Brugse Vrije, 68 procent uit de Voorkempen en 100 procent uit het Kortrijkse. Voor de streek rond Kortrijk werd zowel gebruik gemaakt van deze geboorteakten, als van de overlijdensakten van de ongehuwde moeders en de volkstellingen.

36. Verleysen, *Ongehuwde moeders*, 119; Vercruyssen, *Ongehuwde moeders*, 102.

37. Vanhulle, *Alleenstaande moeders*, 86.

TABEL 3 *Vergelijking van de geboorteplaats van het onwettig kind met de geboorteplaats van de ongehuwde moeder*

Regio		Zelfde	Ander	N (100%)
1. <i>Commerciële Bedrijfseconomie</i>				
Brugse Vrije (polderstreek)	1730-1760	46,2%	53,8%	26
Voorkempen	1800-1815	67,1	32,9	164
2. <i>Commerciële Overlevingseconomie</i>				
Brugse Vrije (zandstreek)	1730-1760	80	20	30
Kortrijkse regio	1780-1815	82,8	17,2	115

Het al dan niet migreren lijkt bovendien opnieuw afhankelijk te zijn van de streek waarin men leefde. Het aantal migranten onder de ongehuwde moeders was duidelijk groter in regio's met een commerciële bedrijfseconomie. Hoogstwaarschijnlijk had deze migratie reeds enige tijd vóór de bevalling plaatsgehad, en had deze eerder te maken met de geringe arbeidsmogelijkheden dan met een verhoogde stigmatisering in dit agrosysteem. De verhoudingen liggen immers in de lijn van de migratiepatronen van andere ongehuwde vrouwen zonder kinderen.³⁸ In de CBE-regio's waren landarbeid in loondienst en dienstbodeschap in hogere mate vertegenwoordigd, beroepen die gekenmerkt werden door een grote mobiliteit. Opnieuw zien we een kleiner verschil tussen de verschillende regio's op het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw dan in het midden van de achttiende eeuw.

Het merendeel van de ongehuwde moeders bracht dus hun kind in hun geboortedorp ter wereld. We wensen echter ook na te gaan of deze vrouwen *na* de bevalling een stigma probeerden te ontlopen. Daarom toetsen we de wijdverspreide veronderstelling dat ongehuwde moeders na de geboorte van hun onwettig kind uit schaamte naar de stad vluchtten in de hoop daar werk te vinden en in de anonimiteit te verdwijnen.³⁹ Voor de ongehuwde moeders uit onze plattelandstreken werd onderzocht hoeveel er daadwerkelijk deze stap zetten en migreerden naar de dichtstbijzijnde stad (Antwerpen, Gent

38. Zo blijkt bijvoorbeeld uit een analyse van de volkstelling van 1814 dat van alle ongehuwde vrouwen (met en zonder kinderen) uit de Brugse polders bijna 45 procent niet geboren was in het dorp waar ze woonden. In de zandstreek was dat slechts voor 27 procent het geval. Bovendien was 32 procent van de immigranten in de zandstreek samen met hun ouders gemigreerd tegenover 22 procent in de polderstreek. Zie het lopende doctoraatsonderzoek van Sofie De Langhe, *Oude jonghe dochters in de vroegmoderne tijd: bestaansstrategieën van nooit gehuwde vrouwen in het Brugse Vrije tussen 1730 en 1850* (Universiteit Gent, Vakgroep Geschiedenis).

39. Vandenbroeke, *Vrijen en Trouwen*, 210.

en Kortrijk).⁴⁰ Dit was mogelijk door na te gaan of zij in de volkstellingen of registers van de stad ingeschreven stonden. Opvallend is dat de stad slechts een beperkte aantrekkingskracht op ongehuwde moeders bleek te hebben: minder dan tien procent werd daar teruggevonden.⁴¹ De Antwerpse gegevens suggereren daarenboven dat de migratie meestal binnen hetzelfde jaar na de geboorte plaatsvond en dat het kind niet mee verhuisde. In meer dan drie vierde van de gevallen maken de registers geen gewag van het (overlevende) bastaardkind.⁴² Ongehuwde moeders die migreerden in het kader van hun werk lieten hun kind hoogstwaarschijnlijk in de tussentijd achter bij hun familie. Dit was althans de vaststelling van Lola Valverde voor het vroegmoderne Baskenland: migratie en familiale steun sluiten elkaar niet uit.⁴³

Samenlevingsverbanden

De voorgaande analyse maakte duidelijk dat de ongehuwde moeders meestal in hun eigen dorp of naaste omgeving bleven voor, tijdens en na de bevalling. Hierbij kan uiteraard de vraag gesteld worden waarom zij niet verhuisden (naar de stad). Als ze inderdaad voortdurend met de vinger gewezen werden, waarom bleven deze vrouwen er dan wonen? We suggereerden reeds dat ongehuwde moeders mogelijk op familiale steun konden rekenen. In de eerste plaats lijkt het er inderdaad op dat de ongehuwde moeder in haar eigen omgeving bleef omwille van haar familie. Ólöf Gardarsdóttir toonde aan dat het inwonen bij familie niet uitzonderlijk was. George Alter heeft er bovendien op gewezen dat de ongehuwde moeders op hun ouders of (wanneer de ouders overleden waren) andere familieleden zoals broers en zussen konden rekenen voor steun, onderdak en voedsel, en de zorg voor het kind.⁴⁴ In haar

40. Voor de stad Brugge was dit niet mogelijk aangezien de volkstelling van 1748 enkel huishoudelijke hoofden bij naam noemde.

41. 8,5 procent van de ongehuwde moeders uit de Voorkempen migreerden naar Antwerpen. In het Meetjesland vertrok 7,7 procent naar Gent, en ook in Kortrijk werd slechts van weinig plattelandsvrouwen een spoor teruggevonden; Verleysen, *Ongehuwde moeders*, 188; Van den Driessche, *Ongehuwde moeders*, 121; Vercruysse, *Ongehuwde moeders*, 100.

42. Verleysen, *Ongehuwde moeders*, 193-195.

43. Lola Valverde, 'Illegitimacy and the abandonment of children in the Basque country, 1550-1800', in: John Henderson en Richard Wall (eds.), *Poor women and children in the European past* (Londen en New York 1994) 51-64, aldaar 56.

44. Alter, *Family and the female life course*, 65-79; Ólöf Gardarsdóttir, 'The implications of illegitimacy in late-nineteenth-century Iceland: the relationship between infant mortality and the household position of mothers giving birth to illegitimate children', *Continuity and change* 4 (2000) 435-461, aldaar 457. Dat de steun van de familie van de moeder ook belangrijk was voor de levensloop van onwettige kinderen werd aangetoond in het recente onderzoek van Sofie De Langhe. De samenlevingsverbanden van ongehuwde moeders hadden een aanzienlijke invloed op zowel de overlevingskansen als de huwelijkskansen van die

eentje was het voor de ongehuwde moeder immers moeilijk om de (financiële) last van een kind te dragen. Dit betekent echter niet dat alle ongehuwde moeders op een dergelijke familiale steun konden rekenen.

Voor de Vlaamse plattelandstreken werd nagegaan in welke mate het sociale agrosysteem een invloed had op het samenwonen van ongehuwde moeders met familie.⁴⁵ De analyse van de volkstellingen brengt opnieuw een regionale diversiteit aan het licht. De vergelijking tussen de zand- en polderregio van het Brugse Vrije toont bijvoorbeeld aan dat ongehuwde moeders in de eerste regio vaak meer bij hun familie inwoonden dan ongehuwde moeders in de polderregio. De ongehuwde moeders in de polders woonden meestal bij personen die op basis van hun naam niet aan hen gelinkt kunnen worden, wat er wellicht op wijst dat zij tegen een vergoeding inwoonden bij kennissen, een typische woonvorm van de armen, of dat zij inwoonden bij hun werkgever. Of die andere samenlevingsverbanden het gevolg zijn van een verschillende graad van stigmatisering, is alsnog onduidelijk. Deze verhoudingen weerspiegelen immers de normale migratie- en arbeidsverhoudingen in deze streken.⁴⁶ In de polderstreek woonden veel meer immigranten die er als tijdelijke arbeidskrachten of als dienstmeiden werkzaam waren.

In het Kortrijkse en het Meetjesland, beide regio's waar vrouwen via de huisnijverheid aan de familiale economie konden bijdragen, werden daarentegen hoge waarden opgetekend voor het samenwonen met familie. Op het Kortrijkse platteland woonde volgens de volkstelling van 1814 bijna 61 procent van de ongehuwde moeders in bij familie.⁴⁷ In het Meetjesland was dit 50 procent in 1796, en in 1846 was dit aandeel gestegen tot iets meer dan

kinderen. Sofie De Langhe, 'De levensloop van onwettige kinderen in het Brugse Vrije in de eerste helft van de negentiende eeuw', *Historica* 2 (2010) 9-11.

45. In de volkstellingen van 1748, 1796, 1815 en 1846 werd opgezocht met wie de ongehuwde moeders op dat moment samenwoonden en wie het hoofd was van hun huishouden. Op die manier kon de huishoudstructuur van de ongehuwde moeders vastgesteld worden.

46. Een vergelijking met de samenlevingsverbanden van andere ongehuwde vrouwen ouder dan 30 jaar bevestigt dit vermoeden. In de zandstreek woonde de helft van de ongehuwde moeders (ouder dan 30 jaar) in bij hun ouders, en een totaal van bijna 70 procent bij familie, terwijl in de polderstreek slechts 39 procent bij ouders en 45 procent bij familie inwoonde. In 1815 woonde de helft van de ongehuwde vrouwen (zonder onwettig kind) uit de zandstreek bij familie tegenover bijna 38 procent in de polderstreek, cijfers die slechts minimaal afwijken van de waarden voor de ongehuwde moeders. In vergelijking met andere ongehuwde vrouwen lijken de ongehuwde moeders dus allerminst uitgestoten door hun familie. Zie ook het lopende doctoraatsonderzoek van Sofie De Langhe, *Oude jonghe doghters*.

47. Voor 46 ongehuwde moeders die niet trouwden en niet migreerden naar de stad Kortrijk, kon de huishoudsamenstelling worden gereconstrueerd; Vercruyssen, *Ongehuwde moeders*, 140.

65 procent.⁴⁸ Wellicht betrof dit vrouwen die na hun zwangerschap in hun geboortedorp gebleven waren en het ouderlijk nest nooit verlaten hadden. Het is echter ook mogelijk dat zij elders zwanger geworden waren, maar de familiale steun opnieuw opzochten wanneer ze er alleen voor stonden. De stijging tijdens de eerste helft van de negentiende eeuw kan enerzijds wijzen op een dalende economische zelfstandigheid en anderzijds op een groeiende sociale ondersteuning door de familie en een dalende isolatie. Omstreeks 1796 stond een vijfde van de ongehuwde moeders in het Meetjesland voor zichzelf in, weliswaar meestal in het eigen geboortedorp en dit in de nabijheid van familie. Dit aantal verdween bijna volledig (tot minder dan vijf procent) tegen het midden van de negentiende eeuw: door de economische malaise waren de meeste ongehuwde moeders genoodzaakt bij familieleden in te trekken. In elk geval blijkt de veronderstelling van Martine Segalen dat de *filles-mères* verstoten werd door haar ouders en andere verwanten en in een isolement terecht kwam, voor de Zuidelijke Nederlanden niet te kloppen.⁴⁹ Hoewel zij hoogstwaarschijnlijk een afhankelijke positie innam, was zij stevig ingekapseld in het familiale netwerk en kon zij rekenen op de hulp van ouders, broers en zussen om haar overleving te garanderen. De economische realiteit in de proto-industriële gebieden maakte het voor de ongehuwde moeders mogelijk in het ouderlijk huis te blijven wonen en bij te dragen aan de huishoudelijke economie.

De gevolgen van het ongehuwd moederschap: huwelijksgedrag

Een tweede reden waarom vermoedelijk veel ongehuwde moeders in hun eigen geboortedorp bleven, was hun hoop op een huwelijk. We gaven eerder al aan dat jonge vrouwen vooral akkoord gingen met voorhuwelijkse seksuele contacten omdat zij hoopten dat er een huwelijk zou volgen op de *courtship*. Hoewel een onbezoedelde reputatie voor de vrouw noodzakelijk was om te kunnen trouwen, hadden vele meisjes toch premaritaal seksueel contact zodra de man enige zekerheid van een aanstaand huwelijk had gegeven. Indien er geen huwelijk volgde, liepen ze evenwel het risico dat hun reputatie beschadigd was waardoor ze ook minder kans hadden in latere relaties. Het risico om ongehuwd moeder te worden moest daarom afgewogen worden tegenover het risico om ongehuwd te blijven. Aan het einde van de achttiende eeuw kwam daar bovendien een onzeker toekomstbeeld bij waardoor jongeren noodgedwongen ook in het geval van een zwangerschap, het huwelijk uitstelden en vaak gewoon helemaal afstelden.

48. Voor 1796 gaat het om 44 vrouwen, voor 1846 om 93 vrouwen; Van den Driessche, *Ongehuwde moeders*, 113.

49. Segalen, *Mari et femme*, 28.

Huwelijkskansen

Volgens Randolph Trumbach moest de vrouw niet alleen geen buitenechtelijk kind krijgen, maar was enkel het verlies van haar maagdelijkheid al genoeg om haar huwelijkskansen te ruïneren of ernstig te doen afnemen.⁵⁰ Martine Segalen vestigde de aandacht op regionaal gebonden verschillen in Frankrijk. In streken met een uitgesproken sociaal-economische polarisatie was de houding tegenover ongehuwde moeders negatief en gingen de vaders van onwettige kinderen minder snel een herstellend huwelijk aan, en dit om sociale degradatie te voorkomen. In andere regio's zoals Bretagne ondervonden zij veel minder moeilijkheden om te trouwen.⁵¹ Jacques Depauw constateerde voor het achttiende-eeuwse Nantes dat minder dan een tiende van de onderzochte moeders uiteindelijk huwde. Blijkbaar konden ongehuwde moeders dus een groot nadeel ondervinden op de huwelijksmarkt.⁵² In de Zuidelijke Nederlanden lagen de huwelijkspercentages van ongehuwde moeders echter heel wat hoger, al kunnen ook hier verschillen teruggevonden worden die de idee van Segalen lijken te bevestigen (zie tabel 4).⁵³

Voor al in de grote bedrijfsgeoriënteerde streken waren de overlevingsmogelijkheden voor alleenstaande vrouwen beperkt, waardoor het belang van een huwelijk er nauwelijks te overschatten valt. Toch huwden de moeders van een onwettig kind in dit systeem opvallend minder.⁵⁴ Zo huwde in de Antwerpse Voorkempem tusschen 1780 en 1799 ten minste 27 procent, en tusschen 1800 en 1815 ten minste 38 procent van de ongehuwde moeders, terwijl

50. Randolph Trumbach, *Sex and the gender revolution* (Chicago-Londen 1998), 482.

51. Segalen, *Mari et femme*, 26-27.

52. Jacques Depauw, 'Les filles-mères se marient-elles? L'exemple de Nantes au XVIIIe siècle', in: Paul Viallaneix en Jean Ehrard (eds.), *Aimer en France 1760-1780* (Clermont-Ferrand 1980) 525-531.

53. Bovendien gaat het om een onderschatting van de reële cijfers. De berekende huwelijkskansen hebben immers enkel betrekking op de moeders die niet migreerden en voor diegenen die migreerden, gaat het om enkel zij die verhuisden naar de dichtstbijzijnde stad (Brugge, Antwerpen, Gent of Kortrijk). Aangezien de bevolkingsregisters pas in 1846 starten, was het niet mogelijk om de vrouwen na de geboorte van hun kind overal te volgen. De huwelijkskansen werden samengesteld op basis van de parochieregisters en de registers van burgerlijke stand.

54. Die verhouding wijkt af van het algemeen demografisch patroon. Vrouwen hadden immers meer moeite om een partner te vinden in proto-industriële gebieden dan in regio's met een commerciële landbouw. Zo was in het Brugse poldergebied omstreeks 1748 ongeveer 43 procent van de vrouwen tusschen de leeftijd 20 en 25 jaar reeds getrouwd, terwijl dat in de zandstreek maar voor ruim 23 procent het geval was. Ook het definitief celibaat lag in de zandstreek een stuk hoger (bijna 21 procent) dan in de polderstreek (circa vijf procent). Zwaenepoel, *Het Brugse Vrije anno 1748*, 39-41.

dit in de streek rond Kortrijk 60 procent was.⁵⁵ Halverwege de achttiende eeuw huwde minstens 29 procent van de moeders uit de zandstreek van het Brugse Vrije, in de polderstreek was dit slechts 25 procent. De gemengde regio neemt duidelijk een tussenpositie in. Terwijl de cijfers voor de leeftijd waarop moeders hun eerste bastaard kregen en die van het aantal migrantenmoeders voor de verschillende regio's naar elkaar toegroeien op het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw, zien we inzake huwelijksluiting het omgekeerde. Terwijl die in het midden van de achttiende eeuw gelijklopend waren, zien we dat de huwelijkskansen in de COE-regio's veel groter worden dan in de gemengde zone en zeker dan in de CBE-regio's.

TABEL 4 *Huwelijkskansen van de moeders met een onwettig kind (minimumcijfers)*

Regio		%	N (100%)
1. <i>Commerciële Bedrijfseconomie</i>			
Brugse Vrije (polderstreek)	1730-1760	25,0	44
Voorkempen	1780-1799	27,4	135
	1800-1815	37,9	240
2. <i>Commerciële Overlevingseconomie</i>			
Brugse Vrije (zandstreek)	1730-1760	29,7	47
Kortrijkse regio	1785-1815	60,0	115
3. <i>Gemengde zone</i>			
Meetjesland	1780-1796	33,7	273
	1830-1846	48,2	664

Toch betekent dit niet dat ongehuwde moeders in die mate gestigmatiseerd werden dat zij in bedrijfsgerichte streken minder kans hadden te huwen dan elders. Aangezien de vrouwen uit de onderzoeksgroep niet gevolgd konden worden wanneer zij migreerden naar een ander plattelandsdorp, is het niet uitgesloten dat velen onder hen wel degelijk huwden, maar in een andere plaats dan deze waarin zij hun kind geboort hadden. Bovendien was de kans dat zij migreerden in die CBE-streken het grootst (zie tabel 3). Met andere woorden, ongehuwde moeders uit commercieel georiënteerde landbouwstreken huwden niet *per se* minder dan ongehuwde moeders uit streken met een

55. Daarbij maken we geen onderscheid tussen eerste en niet-eerste huwelijken, ook al had het feit dat een vrouw al eens gehuwd was vóór de geboorte van haar onwettig kind, mogelijk een negatieve impact op haar huwelijkskansen. Het percentage van niet-eerste huwelijken onder onze moeders (met andere woorden, weduwen) is te gering om hen als een aparte categorie te beschouwen: minder dan twee procent voor het Kortrijkse, drie procent voor het Brugse Vrije en vijf procent voor de Voorkempen.

overlevingseconomie, maar deden dat duidelijk wel minder in de plaats waar zij hun onwettig kind ter wereld brachten.

Interval tussen geboorte en huwelijk

Ook de tijdsspanne tussen de geboorte van het onwettig kind en het huwelijk van de moeder kan aanduiden of de geboorte een wezenlijke invloed had op de huwelijkskansen. Hoe langer het interval, hoe groter de kans dat zij niet met de vader van het kind trouwde, en genoodzaakt was om een andere man te vinden die haar tot bruid wilde nemen.

Het huwelijkspatroon van de moeders in de Zuidelijke Nederlanden duidt opnieuw op een grote regionale variatie (tabel 5). In de eerste plaats is het duidelijk dat vrijwel in alle agrosystemen een groot deel van de ongehuwde moeders – variërend tussen 16 en 50 procent – huwde in hetzelfde jaar waarin ze hun bastaard kregen. Deze kinderen kunnen eerder als voorkinderen of prenuptialen worden beschouwd. Wellicht huwden deze moeders met de biologische vader van hun kind, en waren ze financieel niet in staat geweest om het huwelijk te vervroegen en het voor de bevalling te laten plaatsvinden. Dit betekent dat een groot deel van de ongehuwde moeders slechts voor een vrij korte periode alleenstaand was. De kosten en inspanningen die de opvoeding van het kind met zich mee brachten, konden gedeeld worden met de echtgenoot. Terwijl de moeders in de commercieel georiënteerde gebieden minder huwden in de geboorteplaats van hun onwettig kind, traden ze er wel sneller in het huwelijk dan in de andere regio's. Op het Antwerpse platteland vond ongeveer de helft van de huwelijken plaats binnen de twee jaar na de geboorte van het onwettig kind. In het Meetjesland was dit slechts 37 procent en op het Kortrijkse platteland amper 20 procent. De waarden voor het Brugse Vrije liggen hoger, maar dit heeft mogelijk te maken met de beperkte omvang van de onderzoeksgroep en met het minder restrictieve huwelijkspatroon rond het midden van de achttiende eeuw. Het verband tussen het interval tussen de geboorte van het kind en het huwelijk enerzijds en het socio-economisch patroon anderzijds blijft evenwel hetzelfde, zij het minder uitgesproken. In de polderregio huwde 80 procent van de ongehuwde moeders binnen de twee jaar na de geboorte van het kind. In de zandstreek deed iets meer dan de helft dit.⁵⁶

56. De tijdsspanne tussen de geboorte van het onwettig kind en het huwelijk van de moeder is berekend op basis van de geboorteakte van het kind en de huwelijksakte van de moeder.

TABEL 5 *Tijdsspanne tussen geboorte van het onwettig kind en huwelijk van de moeder*

Regio		0-1 jaar	1-2 jaar	3-5 jaar	≥ 6 jaar	N
1. <i>Commerciële Bedrijfseconomie</i>						
Brugse Vrije (polderstreek)	1730-1760	50%	30%	0%	20%	10
Voorkempen	1780-1799	42	4	32	22	50
	1800-1815	44	13	23	20	86
2. <i>Commerciële Overlevingseconomie</i>						
Brugse Vrije (zandstreek)	1730-1760	53	0	33	13	15
Kortrijkse regio	1785-1815	16	4	34	46	69
3. <i>Gemengde zone</i>						
Meetjesland	1780-1796	22	16	18	44	50
	1830-1846	23	14	25	38	273

De oorzaak van dit verschil ligt waarschijnlijk bij de andere positie van vrouwen op de arbeidsmarkt en bij het verschillend huwelijksgedrag. Enerzijds werd het huwelijk in proto-industriële gebieden waarschijnlijk langer uitgesteld door economische noodzaak. Anderzijds creëerde de huisnijverheid ook een mogelijkheid voor de ongehuwde moeder om zelfstandig te (over)leven. Daardoor kon zij het huwelijk, zelfs met een kind, uitstellen tot wanneer zij een geschikte partner gevonden had. Dat dit wachten jaren in beslag kon nemen, tonen de cijfers in tabel 5 aan. Van de ongehuwde moeders die uiteindelijk in het huwelijk traden, trouwde in de Kortrijkse regio nog 46 procent zes jaar of langer na de geboorte van het bastaardkind. Op het Antwerpse platteland was dit slechts 22 procent. Met zo'n 41 procent neemt het Meetjesland opnieuw een tussenpositie in, al helt die meer naar de proto-industriële structuur. Voor de ongehuwde moeders van de regio's met een overlevingseconomie, inclusief de gemengde zone, was het dus zowel sociaal als economisch mogelijk een lange tijd te overbruggen tussen het krijgen van het kind en een huwelijk. Een ongehuwde moeder in deze streken kon het huwelijk daardoor uitstellen tot zij een geschikte partner gevonden had (zie tabel 6). Dit gold niet of veel minder voor de vrouwen uit de commerciële landbouwstreken. Voor hen was het huwelijk noodzakelijker, wat impliceert dat de negatieve uitwerking van het ongehuwd moederschap groter was in deze streken dan in de gebieden zonder uitgesproken sociale kloof. Indien de vrouwen uit deze regio's er niet in slaagden kort na de geboorte te huwen, was emigratie wellicht de enige uitweg. Ook hier zien we dit verschillend gedrag vooral op het eind van de achttiende en in het begin van de negentiende eeuw. In de achttiende eeuw was, zoals bij de huwelijkskansen, het percentage huwen binnen het eerste jaar na de geboorte gelijklopend voor de Brugse polder- en zandstreek.

Huwelijkspartners

Een laatste vraag die zich opdringt bij het bestuderen van de huwelijkskansen van ongehuwde moeders is niet enkel of zij in het huwelijk traden, maar ook met wie zij dat deden. Het is mogelijk dat zij wel konden trouwen, maar enkel met minder aantrekkelijke partners, met name mannen die zelf een marginale achtergrond hadden of om sociale en financiële redenen geen droompartner waren. We hebben informatie over de beroepen van de mannen in de huwelijksakten, maar net als bij de vrouwen zijn die weinigzeggend aangezien het overgrote deel van de maatschappij tot de lagere klassen behoorde. Wat eveneens kan achterhaald worden zijn meer objectieve kenmerken van de echtgenoten, zoals hun leeftijd en burgerlijke staat. Ook deze factoren zijn typerend voor de aantrekkelijkheid van de huwelijkspartners.

TABEL 6 *Leeftijdsverschil tussen de moeder en haar huwelijkspartner*

Regio		≤ 5 jaar	Oudere man (+5 jaar)	Jongere man (+5 jaar)	N
1. <i>Commerciële Bedrijfseconomie</i>					
Brugse Vrije (polderstreek)	1730-1760	43%	43%	14%	7
Voorkempen	1780-1815	31	45	25	94
2. <i>Commerciële Overlevingseconomie</i>					
Brugse Vrije (zandstreek)	1730-1760	60	30	10	10
3. <i>Gemengde zone</i>					
Meetjesland	1780-1796	43	50	7	54
	1830-1846	47	44	8	135

Onze analyse suggereert dat ongehuwde moeders in de streken waar men snel huwde, trouwden met wie hen tot bruid wilde nemen. Zij huwden immers vaker minder aantrekkelijke huwelijkspartners dan de moeders uit de streken met een overlevingseconomie. Zo huwden zij minder met mannen uit dezelfde leeftijdsklasse (tabel 6). In de Voorkempen huwde slechts 31 procent met mannen die vijf jaar of minder met hen van leeftijd verschilden, in het Meetjesland was dit gemiddeld 45 procent. Ook binnen het Brugse Vrije is het contrast opmerkelijk. Van de poldermoeders trouwde 43 procent met een leeftijdsgelijke partner, tegenover 60 procent van de moeders uit de zandstreek.⁵⁷ In de commercieel bedrijfsgerichte regio's huwden ongehuwde

57. Dit patroon verschilde weinig van andere vrouwen (zonder onwettige kinderen) in diezelfde regio. Zo huwden vrouwen in de Brugse poldergebieden minder met leeftijdsgelijke echtgenoten. Vrouwen aldaar trouwden vaak met oudere verweduwde mannen en ook iets vaker dan in de zandstreek met mannen die meer dan vijf jaar jonger dan hen waren. De

moeders zowel veel oudere als veel jongere echtgenoten. Op het Antwerpse platteland trouwde een vierde van de vrouwen met mannen die meer dan vijf jaar jonger waren dan hen.⁵⁸ Aangezien deze mannen wellicht nog maar weinig kapitaal vergaard hadden, kan verondersteld worden dat zij niet de meest gedroomde huwelijkspartner waren. Een oudere man huwen was inzake kapitaal dan weer geen slechte zaak. Al bracht het wel andere nadelen met zich mee. Het betrof vaak weduwnaars. Van de echtgenoten in de Antwerpse regio was zeventien procent weduwnaar, tegenover elf procent in de Kortrijkse regio.⁵⁹ Dit betekent dat zij meestal al kinderen hadden uit een vorig huwelijk en dus vooral een vrouw nodig hadden om het huishouden te verzorgen.

Conclusies

In dit artikel hebben wij getracht een overzicht te bieden van de gevolgen van illegitimiteit op het leven van ongehuwde moeders tijdens de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. Op basis van ons onderzoek voor de Zuidelijke Nederlanden lijkt het negatieve beeld dat in het merendeel van de historische onderzoeken naar ongehuwde moeders wordt opgehangen, een al te eenvoudige voorstelling van de historische realiteit. Deze bijdrage toont dat het ongehuwd moederschap de toekomst van de moeders niet onherroepelijk belastte, al bleek hun situatie in sommige plattelandsregio's en periodes minder rooskleurig dan in andere. Onze vergelijking bevestigde daarenboven de noodzaak voor een geïntegreerd analysekader zoals dat van de sociale agrosystemen.

Ten eerste kon op basis van een profielstudie gesteld worden dat ongehuwde moeders slechts zelden tot een marginale subgroep in de maatschappij behoorden. Het merendeel werd vermoedelijk zwanger als gevolg van als normaal beschouwde voorhuwelijks betrekkingen. Het profiel van de ongehuwde moeders vertoonde overeenkomsten met dat van andere vrouwen in dezelfde regio als deze waarin zij woonden. Zo werden vrouwen in de CBE-streken aan het eind van de achttiende eeuw vroeger ongehuwd zwanger dan in COE-streken, een verschil dat overeenkomt met de gemiddelde huwelijksleeftijd. De socio-economische structuur van de maatschappij waarin deze vrouwen leefden, had dus een duidelijke invloed. Al was dit niet in iedere onderzoeksperiode het geval. Voor het midden van de achttiende

noodzaak om te huwen was dus groter voor vrouwen in de sterk op mannen gerichte polderregio dan in de vrouwelijkere zandregio. Zwaenepoel, *Het Brugse Vrije anno 1748*, 39-41.

58. De berekening van het leeftijdsverschil tussen de huwelijkspartners is gebaseerd op de gegevens uit de huwelijksakten en geboorteakten van de echtgenoten.

59. Verleysen, *Ongehuwde moeders*, 174; Vercruyssen, *Ongehuwde moeders*, 128.

eeuw en het begin van de negentiende eeuw geldt dit niet, een gegeven dat niet noodzakelijk hoeft te betekenen dat buitenechtelijke zwangerschappen niet langer het gevolg waren van als normaal beschouwde voorhuwelijkse betrekkingen. Het kan mogelijk verklaard worden door een aanpassing van de overlevingsstrategieën aan de wijzigende economische en demografische omstandigheden.

Een tweede constatering had betrekking op de gevolgen van het ongehuwd moederschap. Net zoals het profiel van de ongehuwde moeder niet homogeen was, zo was ook haar verdere levensloop dat niet. Het lijkt er sterk op dat in streken met een uitgesproken sociale polarisatie (de CBE-streken) ongehuwde moeders economisch en sociaal kwetsbaarder waren dan in andere streken. Vrouwen uit commercieel geïntendeerde landbouwstreken trouwden minder en sneller dan vrouwen uit gebieden met een overlevings-economie. Bovendien huwden zij minder aantrekkelijke mannen, en konden zij, in termen van samenlevingsverbanden, minder vaak terugvallen op hun familie. Het is niet uitgesloten dat dit patroon te maken heeft met een grotere stigmatisering van ongehuwde moeders, maar het is evenzeer mogelijk dat socio-economische oorzaken primeerden. Het was in deze streken immers moeilijker voor een alleenstaande vrouw om te overleven dan voor een alleenstaande vrouw in de proto-industriële gebieden, waar men langer kon blijven inwonen bij de ouders en door te spinnen kon bijdragen aan de huishoudelijke economie. Een ongehuwde moeder in deze streken kon het huwelijk daardoor uitstellen tot zij een geschikte partner gevonden had.

De verschillen tussen de sociale agrosystemen werden bovendien groter in de loop van de achttiende en negentiende eeuw. Hoewel de huwelijkskansen van ongehuwde moeders stegen in alle onderzochte regio's, was de toename van het aantal huwelijken veruit het sterkst in de COE-streken en nam de gemengde zone een tussenpositie in. Bovendien daalden de inderhaast afgesloten huwelijken in de COE-streken veel sterker dan in de CBE-regio's.

De verbanden tussen het leven van ongehuwde moeders en het sociaal agrosteem van de regio waarin ze leefden, betekent echter niet dat het leven van ongehuwde moeders zonder moeilijkheden verliep. Het suggereert echter wel dat het stereotiepe beeld van de ongehuwde moeder genuanceerd moet worden en dat er ruimte nodig is voor nuance en differentiatie, zowel wat betreft regionale als chronologische variatie. Desalniettemin is verder onderzoek waarbij een systematische vergelijking wordt gemaakt tussen de levenslopen van ongehuwde moeders en andere ongehuwde vrouwen uit dezelfde regio noodzakelijk om uitsluitel te krijgen over de vraag of het sociaal agrosteem van de regio waarin deze moeders leefden een meer bepalende invloed op hun levensloop heeft gehad dan het ongehuwd moederschap *an sich*.

Over de auteurs

Isabelle Devos is als hoofddocent verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Zij begeleidt en verricht er onderzoek op het vlak van historische demografie en sociale en economische geschiedenis van de achttiende en negentiende eeuw.

Isabelle.Devos@ugent.be.

Sofie De Langhe is doctoraatsbursaal (Bijzonder Onderzoeksfonds) en verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Zij bereidt onder begeleiding van Isabelle Devos een proefschrift voor over de bestaansstrategieën van ongehuwde en nooit gehuwde vrouwen in het Brugse Vrije op het einde van de achttiende en begin negentiende eeuw.

SofieA.Delanghe@ugent.be.

Maja Mechant is aspirant bij het FWO Vlaanderen en is verbonden aan de vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Zij bereidt onder begeleiding van Isabelle Devos een proefschrift voor over de levensloop van prostituees in Gent en Brugge in de achttiende eeuw.

Maja.Mechant@ugent.be.